

Nógrád Miksa

Életrajz

Nógrád Miksának mindenről van véleménye, figyel a napi történésekre. Egyedül él, nagyon barátságos, jóindulatú, a fiatalokat nagyon szereti. Hűséges olvasója a „Népszabadság”-nak és „168 órá”-nak, a tévében a sportközvetítéseket nézi. Mivel nagyon idős, rég elmúlt 90 éves is, a régmúlt eseményeire néha nehezen emlékszik vissza, sokszor inkább egy-egy érzés él benne élénken.

Egyik dédszülőmről sem tudok, a nagyszüleimet viszont már jobban ismertem. Apám apját Nógrád Károlynak hívták, nagyanyámat Róza néninek, de a teljes nevére nem emlékszem. Anyám részéről Szegedinnek hívták a nagypapát, de a másik nevét már nem tudom. A nagymamám ott korán meghalt. A családban mindenki magyarul beszélt, jiddisül senki sem tudott. Édesapám, Nógrád Ignác a Felvidéken született, talán Zilinában [lásd: Zsolna]. Édesanyám, Szegedin Livia is valahonnan arról való. Régebben jöhetett át a család Magyarországra [azaz a mai Magyarország területére], mert én már Balassagyarmaton születtem.

Nógrád nagypapámék Balassagyarmaton az Ipoly folyóhoz közel laktak, nagyapám samesz-féle volt a helyi templomban. A Szegedinek pedig a zsidó templom közvetlen közelében laktak. A másik nagyapával kevesebbet találkoztam, rá nem nagyon emlékszem, hisz aránylag korán meghalt. Viszont a felesége [Szegedin nagypapa második felesége] valami kis zöldséges üzletet vitt.

Nagyszüleim nem sokat meséltek a gyerekkorukról, talán mert azt gondolták, hogy úgysem értettük volna. Akkoriban nem volt divat párttagnak lenni, politikával nem foglalkoztak. Mind a két nagyszülőnél tartották otthon a kósert, és zsinagógába is rendszeresen jártak. Főleg a Nógrád család, ahol samesz volt a nagypapa. Neki illett is.

Az után is, hogy Újpestre költöztünk a szüleimmel, még elemista koromban sok-sok évig töltöttem a nagyszülőknél a nyári szünetet. Édesapám 1914-ben bevonult, 1919-ig fogságban volt, és csak utána jött haza a frontról. Míg távol volt, édesanyám az újpesti börtényben dolgozott, mi pedig nyaranta mentünk Balassagyarmatra, hogy eltöltsünk ott egypár hetet az iskolai szünetben. Ez volt számunkra a nyaralás. Ilyenkor Nógrád nagypapánál laktunk, és időnként a másik nagypapát is meglátogattuk.

Balassagyarmaton mindkét nagyszülő lakása egyszobás volt. Bár a lakás kicsi volt, vezetékes vízből ihattunk, és az udvart is felkövezték, akárcsak az utcát. Régi típusú, földszintes házban laktak a nagypapámék. Hatalmas nagy udvarban nyolc kis lakás volt, ebben különböző zsidó családok laktak sok gyerekkel. Ha jól emlékszem, még villany is volt, de ebben ennyi idő után már nem vagyok biztos.

Anyai nagyapámnak meghalt az első felesége, újra nősült, így anyámnak lett négy vagy öt féltestvére, akik között akkora volt a korkülönbség, hogy a legfiatalabb velem egyidős volt. Édesanyám lánytestvéreire csak nagyjából emlékszem. Egyiküket Szerénnek hívták, de a többi neve sajnos már nem jut eszembe. Nógrád részről két nagybátyám volt, ők fiatalabbak voltak édesapámnál. Úgy rémlik, már fiatalon is mindig kalapban és öltönyben jártak, és nagyon vallásosan éltek. Bennünket is annak neveltek, később aztán mégis „elfajzottunk”, mi már nem tartottuk annyira a vallást.

Édesapám két testvére közül az egyik, Nógrád Aladár elég hamar, 1936-ban, fiatalon meghalt. Rá csak egészen halványan emlékszem, talán nem is dolgozott még, amikor meghalt. A másikat, Dezsőt, aki szobafestő-mázoló volt, az egész családjával együtt elvitték Újpestről. Négy gyereke, nagy családja volt. Mind odaveszett, senki sem jött haza közülük Auschwitzból.

Szóval, az öcsémmel és a húgommal sok időt töltöttem nyáron a nagyszülőknél, míg édesanyám dolgozott [Anyja 1914–1919 között dolgozott, míg a férj a fronton, ill. hadifogságban volt. – A szerk.]. Olyan hét-nyolc éves lehettem akkor. Amikor Nógrád nagypapáéknál voltunk, mi, gyerekek rendszeresen összeültünk ebédelni, vacsorázni. Balassagyarmaton a sok gyerek, a sok unoka mindig együtt játszott. Összetartott a család. Később aztán Újpesten is rendszeresen összejárt a család, hol itt, hol ott, hol amott, mindig másnál.

Nem is tudnám megmondani, pontosan mikor és miért jöttek fel szüleim Budapestre, de amikor a húgom született, már Újpesten laktunk. Valószínű, hogy itt találtak munkát. Kifejezetten Újpestre jöttünk fel, ami akkoriban még egészen vidékies jellegű volt. El sem tudtam volna képzelni, hogy később, egyszer majd Budapesten éljek. Egész nagy távolságot kellett megtenni, hogy a Belvárosba bejusson az ember. Azt nem tudom, mi volt édesapám eredeti szakmája. Mint sokan mások a családból, ő is a helyi bőrgyárban dolgozott, valami mester vagy művezető beosztásban.

Édesapám, Nógrád Ignác 1889-ben született. Úgy emlékszem, hogy ő is mindig öltönyben és kalapban járt, ugyanúgy, mint a család többi férfi tagja. Nem voltunk gazdagok, viszont nem is éhezünk. Egyvalamiben kilógtunk a szegény családok közül: arra mindig adtunk, hogy rendesen, lehetőség szerint elegánsan öltözködjünk. Apám magas ember volt, nálam magasabb, persze ezt most nehéz megítélni, mert én már jócskán összementem. Igen vékony volt, akárcsak édesanyám. Nem volt annyira vallásos, mint édesanyám. Nem viselt sem szakállt, sem pajeszt. Fényes, barátságos barna szeme és haja volt.

Édesanyám, Szegedin Livia tizenkilenc éves volt, amikor én születtem. 1891-ben jött a világra, de hogy hol, azt nem tudom. Vagy a Felvidéken vagy Balassagyarmaton. Háztartásbeli volt. Amíg édesapám fogságban volt kénytelen volt a bőrgyárban dolgozni, hogy eltartsa bennünket, gyerekeket. Parókás, vékony, helyes arcú asszony volt. Hogy hogyan ismerkedtek meg? Annyira nem voltak vallásosak hogy sádhenre [lásd: házasságközvetítő] bízták volna a dolgot, de ki tudja? Az ő apjáék, Szegedin nagypapáék is vallásosak voltak, de nem ortodoxok. Az apai nagyapámnak se volt pajesza, csak a nagymamának parókája. Mégis tartották a kósert és a szombatot [lásd: étkezési törvények], ezt édesanyámék se hagyták el.

Én 1910. november 6-án születtem Balassagyarmaton, de nem sokkal később már Újpestre jöttünk, és a húgom, Ilona (Ila) már Budapesten született 1912-ben, az akkori Bródy Kórházban [lásd: Zsidókórház]. Jenő öcsém szintén Budapesten született, 1914-ben. Kétévenként jöttünk a világra.

Újpesten az Attila utcában laktunk, közel a bőrgyárhoz, ahol a szüleim dolgoztak. Hosszú ideig éltünk ott. Én 1935-ben nősültem, akkor elköltöztem a Wekerle utcába, de a közelükben maradtam Újpesten. A Wekerle utcában már egészen biztosan volt villany és vezetékes víz. Nem úgy, mint az Attila utcai bérlakásban – vagy gyári lakásban, nem is tudom –, ahol felnőttem. Ott még petróleumlámpával világítottunk, és mindnyájan egy szobában aludtunk. Csak a konyhában fűtöttek, így télen mindenki ott tolongott, együtt, egy helyiségben. Később elköltöztünk a szüleimmel együtt az újpesti Kossuth Lajos utcába, ott már két szoba volt, közel az újpesti vasútállomáshoz. Persze bérlakás volt az is, sajátira nem telt volna. Nem emlékszem, hogy mennyi lehetett a házbér akkoriban.

Gyermekkoromból nem emlékszem semmiféle zsidóellenes megmozdulásra. Emlékszem, sok más gyerek is volt a házban. Elég nagy udvarunk volt, egy emeletes házhoz, amelyben úgy tíz-tizenkét lakás lehetett. Mintha egy nagy eperfa állt volna az udvar közepén. Egyszobás lakás volt, a véce és a fürdőszoba más lakókkal közös használatban volt, kint, a közös udvaron [Föltehetően inkább csak árnyékszékféle volt, a közös használatú fürdőszoba pedig teljesen valószínűtlen és valószínűtlen. – A szerk.]. A házban nem volt mindenki zsidó, de ez nem jelentett problémát a húszas években. Játsoztak egymással a zsidó és a keresztény gyerekek. Amikor az én gyerekeim iskolás volt, akkor már elkezdődtek a zsidózások. Emlékszem, első elemibe járt, jött haza az iskolából, és hazafelé lezsidózták. De az én gyermekkoromban ezt még nem éreztük. Együtt karikáztunk meg bicikliztünk [Nem valószínű, hogy akkoriban szegény szülők gyerekeként biciklilett volna, ami akkoriban elég drága dolog volt. Föltehetően későbbi emlékeit vetíti vissza a gyermekkorára. – A szerk.].

Hagyományok? Engem és az öcsémet a szüleim ugyan nem küldtek héderbe, de otthon betartották a vallást. Édesanyám ragaszkodott hozzá, betartotta a törvényeket, és kóser háztartást vezetett. Külön volt a tejes, külön a zsíros edény. Ha csirkét vettünk, akkor a sakter vágta le. Édesapám ennyire nem vette komolyan. Édesanyám volt, aki miatt minden pénteken meggyújtottuk a gyertyát, megtartottuk a Hanukát, a Pészahot és a többi nagyobb ünnepet. Megültünk minden zsidó ünnepet. Mondjuk, a Pészah nagyon érdekes volt. Külön evőeszköz volt a húsos meg a tejes ételhez. Szigorúan külön! Azért szerettem, mert jó volt, amikor összejött a család apraja-nagyja. Míg a szüleimmel éltem, megtartottuk a böjtöt, a Jom Kipur. Hanukakor külön ebédre vagy külön vacsorára nem emlékszem, de a gyertyatartóban a gyertyákat meggyújtottuk. Pészahkor minden edényt áttüzesítettünk, ahogy ilyenkor szokás [Vagyis valószínűleg nem voltak külön, csak Pészahkor használt edények, hanem a máskor is használt edényféléket tették alkalmassá pészahi használatra: „kikóserolták” őket. Ez különféleképpen történt/történik: azokat az eszközöket, amelyek közvetlen érintkezésben vannak a tűzzel, azokat alapos tisztítás után láng fölött kiégetik minden oldalról. A fém edényeket és eszközöket bugyborékoló, forrásban lévő vízzel mossák ki; a forrázást nem álló üvegfélét három napon át áztatják naponta cserélt langyos vízben, hogy a homécot eltávolítsák belőlük. Erdély egyes részein a kikóserítást földbe vajt gödörben végezték: oda rakták be az edényeket, vizet öntöttek rá, a vízbe pedig fölforrósított köveket raktak. – A szerk.]. Édesanyám szigorúan követte az előírásokat, édesapám csak a maga módján. Péntek esténként a mama mindig készülődött, gyertyát gyújtott, kenyeret takart [lásd: kettős kenyér]. Volt bárhesz is, és egész szombaton nem volt szabad meggyújtani a villanyt, semmit [lásd: szombati munkavégzés tilalma]. A kályhát nem is kellett, hozták a sóletot a pékségből.

Annak idején nagyon jó rabbi vezette az újpesti zsinagógát. Hogy is hívták? Neves rabbi volt, utca is van elnevezve róla [Venetiáner Lajosra gondol, akiről Újpesten valóban utca is van elnevezve. – A

szerk.]. Remek kántor is volt, gyönyörűséges volt hallgatni, amikor Jom Kipurkor énekelte a Kol Nidré-t. Felemelő volt akkor eljárni a zsinagógába. Hosszúnapkor az volt a természetes, hogy korán vacsoráztunk, és mentünk a templomba. Másnap estig végig böjtöltünk, csak mi, gyerekek [Azaz a 13 évesnél fiatalabb fiúk, akiknek még nem volt meg a bár micvójuk. – A szerk.] ettünk titokban néha valamit. Édesanyám meg édesapám ott volt egész nap a templomban. Mi is nagyjából.

Később már egyre kevésbé lettünk vallásosak. Apám megette a szalonnát is, de otthon erről szó sem lehetett. Így otthon a kikóserozott edényekből szigorúan kóser ételt ettünk. Ehhez édesanyám ragaszkodott, egészen élete végéig. Felnőttként szombatoként nem jártunk zsinagógába, mert dolgoztunk. Amikor már a szombat szabad volt, akkor sem mentünk imádkozni, csak nagyon ritkán. Persze a nagy ünnepeken édesanyám és az édesapám elment a templomba. Mi általában az újpesti templomba jártunk, ami nem messze volt a lakásunktól [Újpesten két templom volt: a Beniczky u. 8. szám alatt lévő, 1885-ben épült, kb. 1000 személyes főtemplom és a Bocskay u.-ban lévő régi templom. – A szerk.]. Az emlékezetem csalóka, mert fogalmam sincs, tanultam-e ott héberül, pedig az imakönyvet sokáig jól tudtam olvasni. Bár micvóm is volt, szintén Újpesten. Felhívtak a Tórához, és ott felolvastattak velem pár sort. Lehet, hogy volt valami kis ünnepség családi körben, de ki tudja ma már! Arra emlékszem csupán, amikor felhívtak, az nagy pillanat volt egy fiú életében, tizenhárom évesen.

Hatéves koromtól az Attila utcai községi elemi iskolába jártam. A négy polgárit [lásd: polgári iskola] sajnos nem tudom, melyik utcában végeztem. Akkor még elég kicsi volt az öcsém meg a húgom, mi vigyáztunk egymásra. Anyám csak addig volt otthon, amíg az öcsém megszületett. Az iskola jó volt, nagyon szerettem odajárni. A lányok és fiúk külön tanultak az iskolában, nem voltak még koedukált osztályok [Elemi szinten egyébként – főleg vidéken – voltak koedukált osztályok; lásd: koedukáció. – A szerk.].

Állami iskola volt, de tartottak hittanórát kinek-kinek vallása szerint. Az újpesti elemi iskolába zsidók és nem zsidók vegyesen jártak. Csak a hittanóra volt külön. Például a Hiszekegyet csak a keresztények mondták, a zsidók nem [Hiszekegy – keresztény ima kezdő szavai; más néven Credo („Credo in unum Deum”, ’Hiszek egy Istenben’) vagy „Apostoli Hitvallás”: a legalapvetőbb hitigazságok rövid összefoglalása, melyet a hagyomány szerint maguk az apostolok állítottak össze, mielőtt Jeruzsálemből szétszéledtek hirdetni a hitet. – A szerk.]. Nekem meg héber imakönyvből kellett tanulni, ilyenkor külön tanteremben voltunk. Szerettem a számtant, főleg az egyszeregyet. Még ma is abból élek, és bosszankodom, mikor át akarnak verni a boltokban. Jól megtanították a szorzótáblát! Ha visszagondolok, nem is volt olyan tárgy, amit ne szerettem volna. Jó hangulat volt akkor az iskolában, és a tanárok nem bántak másképp a zsidókkal sem. Olyannyira nem volt ez lényeges, hogy még azt sem tudom, voltak-e közöttük zsidó tanárok. Ez nem volt téma akkor, sem az elemiben, sem a polgáriban.

A német akkor még nem volt kötelező, nekünk legalábbis nem kellett tanulnunk. Az iskolai tornaórákról nem sok emlékem maradt, pedig később fontos lett számomra a sport. Komolyan sportolni tizennyolc éves koromban kezdtem. Kézilabdáztam és atletizáltam, felnőttkoromban még egyesületben is. A családban más nem sportolt, úgyhogy már nem is tudom, honnan jött az az ötletem, hogy sportolni menjek. Magam döntöttem úgy, hogy kézilabdázni és mellette atletizálni is fogok. Újpesten nem vallási alapon szerveződött a sportélet, hanem vegyesen játszottunk. Inkább a munkás élethez, a szakszervezethez kapcsolódott a kézilabdázás, ingyen járhattunk játszani. Akkor még nagypályán voltunk, nem úgy, mint most. Hetenként kétszer volt edzés, délután. Általában

vasárnap vagy szombaton volt a mérkőzés.

1938-tól már mint játékvezető is foglalkoztam a kézilabdával, majd a hatvanas években a Magyar Kézilabda Szövetség vezetőségi tagjaként vettem részt a sportág életében. Kétszer is utazhattam a csapattal külföldre, mindkétszer az NDK-ban játszottunk. Vonattal utaztunk, egyik alkalommal Rostockon, másik alkalommal Berlinen keresztül Drezdába. Nemcsak kézilabdázni, hanem társas táncolni is jártunk. Tangózni, keringőzni tanultunk ugyanabban az újpesti egyesületben.

Négy éves voltam, amikor 1914-ben édesapámat behívták katonának. Amikor hazajött, már nagybacska voltam, kilenc éves. Ma is előttem van, amikor az Attila utcában szembejött velem egy férfi orosz ingben, gimnasztyorkában, erősen lesoványodva. Az édesapám volt, akit csak nagy nehezen ismertem meg, hiszen kiskoromban láttam utoljára. Ő viszont felismert, örültünk egymásnak. Volt nagy öröm otthon! Rohantam a gyárba édesanyámhoz, hogy itt van, hazajött! Oroszországban fogságba esett, majd megszökött, és Kínán keresztül, 1919-ben jött haza. A hadifogság nem törte meg, egészségesen tért haza. Ugyanolyan jó kedélyű maradt, mint annak előtte volt, de nem mesélt soha a háborúról és a katonaságról. Anyám sem faggatózott. Egyébként is csendes asszony volt, ritkán szólt, de egyébként nagyon kedves, szeretetteljes anya volt.

Nagyon rendes családi élet volt nálunk. Veszekedésre nem emlékszem. Egyszer kaptam apámtól egy pofont, ez rémlik, mert annyira egyedi eset volt. Azt mondta, hogy este kilencre menjek haza. Az Újpesti Munkásotthonban azonban táncestet tartottak, és ezért jóval később értem haza, mint ahogy az apám kérte [A munkásotthonok a szervezett munkások által, többnyire önerőből létrehozott intézmények voltak, az újpestit 1909-ben hozták létre. Könyvtár, énekar, zenekar (az újpestiben 1911-ben alakult egy 55 tagú munkás szimfonikus zenekar), műkedvelő csoportok, sport- és turistaegyesületek dolgoztak falai között, tanfolyamokat, vitákat rendeztek. – A szerk.]. Ez volt az egyetlen eset, amikor elcsattant egy pofon. Ez akkoriban volt, amikor táncolni kezdtünk a baráti társasággal, köztük későbbi feleségemmel, Olgával is. Úgy tizennyolc éves lehettem. Édesanyám néha megkergetett bennünket fakanállal, de aztán sosem bántott egyik szülőm sem.

Se a nagyszüleim, se a szüleim sosem voltak tagjai szakszervezetnek, pártnak vagy egyesületnek. Nem foglalkoztak politikával sosem. Szó sem esett egyetlen pártról sem, ez nem volt lényeges kérdés számunkra. Sőt, a férfi családtagok nem szurkoltak egyetlen focicsapatnak sem, szabadidejükben csak és kizárólag a családdal foglalkoztak.

Otthon nem volt túl sok könyv. Újság nem járt, csak később, harmincéves koromban rendeltem meg a „Népszavá”-t. Inkább beszélgetéssel, kártyázással telt az idő. Gyerekkoromból még az is rémlik, hogy a felnőttek is barátkoztak egymással, de leginkább családon belül tartottuk a kapcsolatot. Összejöttek kártyázni hetenként egyszer. Hol nálunk, hol a nagybátyáméknál. Nagy rokonság volt. Hétvégeken is vagy ők jöttek hozzánk, vagy mi mentünk egy másikhoz. Minden héten nagy kártyapartik voltak, ahová ha tudott, eljött minden nagynéni, nagybácsi és unokatestvér. A nők leginkább csak beszélgettek, míg a férfiak ultit játszottak egymással, filléres alapon. Például ott kártyázott anyám egyik unokatestvére, Szegedin Ernő és családja is. Emlékszem, a feleségét nem szerettük, de családtag volt, tehát velünk tartott ő is. Később őket is deportálták, csak az egyik lányuk, Blanka jött vissza. Mellette halt meg Auschwitzban az édesanyja és a testvére, a szeme láttára.

A szombatra különösképpen emlékszem. Már pénteken elvittük a pékhez a sóletot, és szombaton hazahoztuk. Sokszor került az asztalra sólet meg libahús.

Nem győzőm hangsúlyozni, mennyire meghatározta az egész gyerekkoromat, hogy közel lakott a rokonság. Vagyis így nem volt probléma átszaladni hozzájuk bármikor. Körülbelül négyszáz méteres körzetben bejárhattuk a nagyobb családot. Az egyik apai nagybácsim is ott volt a környéken négy gyerekkel, édesanyámnak is arrafele lakott a húga a gyerekekkel. Nemcsak Balassagyarmatról, hanem a közeli Kőrösmezőről [Kőrösmező Máramaros vm.-ben volt, ilyenformán az 1930-as években Csehszlovákiához tartozott. – A szerk.] is felköltöztek rokonok Újpestre, valamikor az 1930-as évek közepén.

Az iskolában nem különösen barátkoztam senkivel. Annák inkább az unokatestvérekkel, hiszen rengetegen voltunk, hasonló korúak mind. Korcsolyázásra vagy más, drága időtöltésre nem volt pénzünk. Időnk sem nagyon, mert hétköznap haza kellett sietni az iskola után leckét írni. Ezt a szüleim komolyan vették. Elsőben és másodikban palatáblám volt, később kaptam egy-két füzetet. Akkoriban nem volt hat kiló az iskolatáska, mint manapság, könnyedén vittük a felszerelést az iskolába. Egyenruhát sem kellett hordani.

Sosem mentem táborozni, táborozás helyett csak Balassagyarmaton nyaraltam. Máshova nem volt a családnak pénze eljutni. Hétvégeken azért nagyon sokszor kirándultunk a hegyekbe, a Kevélyekre, Csillaghegyre. Később hetente mentem vasárnaponként egy kiránduló társasággal, természetjáró egyesülettel, az Újpesti Munkásotthonból [1916-ban szervezték meg újpesti ifjúmunkások és diákok a Természetbarátok Turista Egyesületének (TTE) Újpesti Osztályát az Újpesti Munkásotthon kebelén belül. – A szerk.], de akkor már nagykorú, tizennyolc éves voltam.

Az öcsémet Jenőnek hívták. Ő volt a legfiatalabb közülünk. Hárman a húgommal, Ilonával, akit csak Ilának szólítottunk, mindig is jó testvérek voltunk. Nem veszekedtünk, sokat játszottunk. Az öcsém ugyanoda járt az elemibe, az Attila utcába, akárcsak a húgom, de nem tudom, milyen szakmát tanultak utána.

Mindenesetre, Ilá húgom 1933-ban férjhez ment, két évvel korábban, hogy én megházasodtam volna. Zsidó vallásos esküvője volt az újpesti zsinagógában [lásd: házasság, esküvői szertartás]. A férje Steiner Sándor szabó volt, és a szüleinek egy kis szabóüzeme működött az újpesti Wekerle Sándor utcában, ahol egyébként is laktak. Nem sok dolgozójuk volt, de a rokongyerekeknek igyekeztek munkát adni.

Ilona már nem volt vallásos, mint a szüleink. A húgom nagyon csinos, vékony, szép arcú lány volt. Szeretetre méltó, barátságos teremtés. Hármunk közül ő repült ki először, az Attila utcából a férjéhez költözött, de utána is sokszor összejártunk, mivel én is a közelben maradtam a nősülés után. Egy kisfia született, szép, értelmes kisfiú volt. A húgomat a férjével és a gyerekével együtt vitték el 1944-ben Újpestről. Nem tudom pontosan, hogy hová, mert munkaszolgálatos voltam akkoriban. Amikor hazaértem, akkor hallottam, hogy mi történt vele, ugyanúgy, mint az egész családommal. Csak akkor tudtam meg, hogy Auschwitzba kerültek ők is, amikor az unokahúgom, Szegedin Blanka, aki néhány éve halt meg, hazajött, és mindent elmondott.

Az öcsém, Jenő munkaszolgálatos volt, valamikor 1940 körül ment el hazulról. Ő nem nősült meg, még fiatal volt, nem jutott rá ideje. Nagyon szerettem, vele is remekül kijöttünk. Jó kiállású fiú volt,

nagy kár érte. Nem jött haza a munkaszolgálatból. Senki nem hozott róla hírt... minden bizonnyal meghalt...

Amikor elvégeztem a polgárit, elmentem inasnak. Cipőfelsőrész-készítőnek tanultam. Bevallom, fogalmam sincs, miért éppen cipésznek álltam. Lehet, hogy valaki rábeszélte. Aztán leteltek az inasévek, és akkor felszabadítottak három év után. Az első cipőüzlet, ahol tanultam a szakmát, nem zsidó tulajdonosé volt, de ebből semmi konfliktusom nem volt. Nekem nem volt érdekes, hogy milyen vallású a tulaj, és őt se zavarta az én zsidó származásom. Egyedül inaskodtam, nem volt rossz dolgom. Időközben megtetszett az a szakma. Sok munka volt akkor még, hisz sokan kértek új cipőt. Kézi varrással készültek. Most milyen drága egy ilyen cipő, pedig akkor az volt a megszokott, nem pedig a tucatáruk! Később, miután felszabadultam, bekerültem az újpesti cipőgyárba, és ott a gyárban először még szabázként dolgoztam [Valószínűleg a Wolfner Bőrgyárról van szó, amelynek cipőgyára is volt. Lásd: bőrgyárak Újpesten. – A szerk.]. A cipőgyár közvetlen mellettünk volt, az újpesti Károly utcában [akkor: Károlyi gr. utca, ma Károlyi István u.]. Reggelente csak átsétáltam, közlekedésre nem kellett költenem. Akkor tizenhét-tizennyolc éves voltam. A gyárban a cipők felsőrészének kiszabását végeztem. Az alsórészt egy másik részleg készítette. Akkoriban még valódi bőrből, disznó- és marhabőrből készültek a lábbelik. Nagyon nagy gyár volt, talán több százan is dolgoztak ott. Nem csak cipőrészleg volt, hanem bőrgyár is. Kikészítették a bőroket, aztán ebből táska és kesztyű is készült. Sőt, még darab bőroket is készítettek, azt is szállították ki üzletekbe.

A munkatársakkal nem jártunk össze. Elvégeztük a feladatot, és aztán annyi. A szabadidőm csak a családé volt. Később a gyárban átmentem oda, ahol a bőroket fényezték a gépeken. A gépeken nők dolgoztak, és én gépbeállító voltam. Gyakran kellett cserélni a szerszámokat, korongokat, amivel csiszolták, fényesítették a bőroket. Nem volt az veszélyes munka, kényelmesen végeztem. Egyébként kifejezetten jó hangulatú munkahely volt, még akkor is, ha három műszakban kellett dolgozni. Sőt, jó volt a fizetés! Nagyon sokáig dolgoztam ott. Szerettem, mert nem volt feszített a munkatempó. Akkor kellett menni, ha szóltak a nők, hogy valami nem stimmel a géppel, különben meg ültem egy irodában. Egészen jó beosztás volt. Nagy segítség volt a szüleimnek, mikor már volt saját keresetem, mert hazaadtam a fizetésemből, amely heti 25 pengő körül volt. Később aztán az első lakásomban ennyi volt a havi lakbér is, tehát maradt megélhetésre 75 pengő, illetve még amit a feleségem keresett.

Később aztán, talán 1939-ben vagy még később, összeszólalkoztam valami jelentéktelen dolog miatt a gyár portásával. Úgy éreztem, nekem van igazam, és hiába utasítottak, nem akartam tőle bocsánatot kérni. Ezért kirúgtak a bőrgyárból, és a munkaszolgálatba vonulásig egy újpesti kisiparosnál találtam munkát. Kisebb gépeken kötött pulóvereket készítettem. Itt sem voltam boldogtalan, dolgoztam szorgalmasan, ahogy csak tudtam. Később, még a háború után is többször ellátogattam a kisiparoshoz, amikor visszatértem megnézni a gyerekkori házat, az utcákat.

Leendő feleségemmel, Lichtenstein Olgával egy házban laktunk, még az Attila utcai házban. Két évvel volt fiatalabb nálam. Budapesten született 1912-ben, Ila húgommal egy időben. Már gyerekkorukban ismertük egymást, de csak úgy 1934-ben kerültünk közelebb egymáshoz. Az esküvőnk 1935-ben volt. Az ő családja továbbra is ott lakott abban a házban, ahol felnőttünk. Az édesanyjával lakott, de volt még egy öccse is. Miután kiskorunkban együtt játszottunk, gyakorlatilag együtt nőttünk fel, jó kapcsolat volt közöttünk. Nem tudom, honnan jöttek fel Pestre.

Az édesapjuk az nem élt velük, így még a keresztnévét sem tudom. Elfelejtettem, hogy hogyan kezdődött a kapcsolatunk. A végét azt tudom: összeházasodtunk Olgával. A feleségem az Attila utcába járt iskolába. A családja nem volt vallásos, de a nagyobb ünnepeket valamennyire tartották. Talán annyira, mint az én családom. A feleségem vezető beosztásban dolgozott az Egyesült Izzó lámpaosztályán. Csinos nő volt. Akárcsak az öcsém, én is jól néztem ki. Szép párnak számítottunk.

Az esküvőnk otthon volt, a családdal, az udvaron, a szertartás meg templomban. Ott volt az egész család. A szüleim örültek, és támogatták ezt a házasságot. Kedvelték egymást a feleségemmel. Szimpatikus, jó asszony volt az anyósom, boldogan adta hozzám Olgát. Elégé összetartott a rokonság, nem volt széthúzás, mindenki jelen volt. Az esküvő vasárnap volt, hűpe alatt, ahogy kell. Elegáns volt, nagyon szép. Volt minden: öltöny, menyasszonyi ruha, fátyol. Erre nagyon adtunk, hiszen a legszegényebb időkben is igyekeztünk öltözködés terén kitenni magunkért. Nászútra nem mentünk. Az esküvő után elutazni nem volt divat, de nem is telt volna nekünk rá. Sokan voltak vendégek, így biztosan kaptunk ajándékot is.

Az esküvőre már megvolt az új otthonunk, egy bérlakás Újpesten, az egyik szomszédos utcában. A Wekerle utcai lakásban végre volt bent fürdőszoba. Havi huszonöt pengőt fizettünk lakbérként. Ez az összeg megfizethető volt számunkra. Ebből is látható, hogy akkoriban nem volt anyagi problémánk, bár a fényűzést sem engedhettük meg magunknak. Az a ház már kisebb volt, mint amelyikben a szüleinkkel laktunk, csak három vagy négy lakás volt benne összesen. Egyszobás kis otthon, ahová odaköltöztem a feleségemmel. Itt laktunk egészen 1944-ig, ameddig engem el nem vittek munkaszolgálatosnak, és a családomat nem deportálták. Pestre csak 1945-ben kerültem, amikor hazajöttem Mauthausenből. Előtte nem tudtam volna elképzelni, hogy Pestre jöjsek lakni. Újpest egy falusias, csöndes, bűdös város volt. Rengeteg gyár, börgyár, festékgár füstölgött ott, de mégsem tudtam elképzelni, hogy bejöjjek Pestre lakni.

Szórakozás? Jártunk színházba és moziba is. Helyben, ott Újpesten is volt egy színház meg két mozi. Bár nemigen emlékszem egyetlen darabra, filmre sem, azt tudom, hogy akkortájt mentek a Karády Katalin filmek [Karády Katalin (1912–1990) – ünnepelt filmcsillag volt az 1940-es években. 1948-ban Nyugatra távozott. – A szerk.]. Nem voltak ezek drága szórakozások, mindketten dolgoztunk, így ki tudtuk fizetni.

Újpestről ritkán jártunk be a pesti belvárosba. Még legénykoromban többször bementünk az unokabátyámmal a Ligetbe, az Angol Parkba, a későbbi Vidámparkba. Hogy megspóroljuk a 24 filléres átszállójegyet, gyalog mentünk a Városligetbe. Komoly pénz volt nekünk 24 fillér, annyiért már öt deka téliszalámit lehetett kapni. A napi bevásárlásokat is Újpesten intéztük. A piacon sorakoztak fűszerüzletek, volt kóser üzlet is. A húst még ott vette édesanyám. Miután megnősültem, nem különösebben tartottuk a vallást, kivéve a nagyünnepeket. Mi már nem vettük zsidó mészárszékben a húst.

Olga, a feleségem adminisztrációs munkakörben volt az Egyesült Izzóban. Az akkori szokás szerint ő is már tizenöt éves korától dolgozott. A kettőnk keresete épp elég volt arra, hogy szépen éljünk. Különösebben nem dúskáltunk, de megéltünk. Szerény igényeink voltak, ehhez kellett hozzászoknunk. Megéltünk rendesen, úgyhogy nem volt nyomorgás, sőt, fel is tudtunk öltözködni rendesen. Arra nem lett volna pénzünk, hogy tovább tanuljunk, hogy gimnáziumot, majd egyetemet végezzünk, de nem is állt ilyesmi szándékunkban. Nem érintett, ezért nem is zavart bennünket a numerus clausus. Mivel nem jártam egyetemre, a zsidótörvények [lásd:

zsidótörvények Magyarországon] sem érintettek. Lehetett róluk hallani, de nem volt nagy vészharang, a mi körünkben legalábbis. Akkor csak arról volt szó, hogy az egyetemre zsidókat nem vettek föl, de nem volt olyan nagy zsidózás. Az csak később kezdődött.

A 1930-as években az állami ünnepeken szabadnapot kaptunk a munkahelyeinken. Mint például március 15-én is elengedték a dolgozókat, akárcsak karácsonykor. Ennek nagyon örültünk, hiszen egy kicsit tudtunk pihenni. Volt, hogy nagyobb zsidó ünnepeken nem is mentünk be dolgozni, és aznap szabadnapot kaptunk.

A kisfiam, Tamás 1937-ben született. Szépen cseperedett, nevelgettük Olgával. Ugyanoda járt iskolába, ahová én és a testvéreim. Az antiszemitizmussal talán akkor szembesültem először, amikor a fiam hazajött az elemi iskolából, és elmondta, hogy lezsidózták. Nagyon megdöbbsentem, mert előtte nem is lehetett érezni ezt a dolgot abban a körben, ahol én mozogtam. Persze már tudtuk, hogy Hitler hatalomra került, de nekünk vegyes társaságunk volt, egy kiránduló csoport. Fiatalok voltunk, hasonló korúak. Ott nem volt arról szó, hogy zsidó valaki vagy nem zsidó. Velük, ezzel a társasággal mindig jól megvoltunk. Szombat reggel vagy este fölkerelkedtünk, vasárnapig elvöltünk, és olykor még meg is aludtunk egy-egy hegyi menedékházban. Jártunk a kis hegyekben, a Nagykevélyen, Csillaghegyen, Ezüsthelyen. Átkeltünk az újpesti hídon, és végigyalogoltuk a távot egészen a menedékházig. Jó kis séta volt, több tíz kilométer. Sokat mászkáltunk a hegyekben. Különben is, a Munkásotthon egy olyan hely volt, hogy hétvégén volt tánciskola, volt ott fodrász, elég olcsón csinálták a frizurát. Már csak ezért is rendszeresen megfordultunk ott.

Fiatalkoromban nem túlságosan érdekelt a rádió, inkább néha az újságot olvastam. Azt is az újság hozta le először, hogy Hitler hatalomra került. Később, mikor megnősültem, akkor rádióztam többet. De inkább a napilapokat olvastam, leginkább a „Népszavá”-t, amely felnőttként már járt, és jár most is nekem.

A háború kezdetéről, arról, hogy lerohanták Lengyelországot, az újságból értesültem. A munkaszolgálatra való jelentkezést rendeletben hozták. Volt plakát, meg kiírás, hogy jelentkezni kell, és akkor jelentkezünk Újpesten, valamilyen katonai kiegészítő parancsnokságon, 1942 decemberében. Aszódra kerültem. Azt se tudom, hány napig voltunk Aszódon, de biztos, hogy nem sokat. Aszódról Esztergom-Táborba vittek. Voltak ismerősök is, még Újpestről. Nagyon vegyesen volt a társaság. Akadtak elkényeztetett gyerekek és magamfajta szegények is. 1942-től 1944-ig rendszeresen hazajöttem, leveleztem is a családdal. Kaptam egy levelet, a gyerekeim írt nekem, akkor még másodikos volt, azt hiszem. Valahol még meg is van a levél, a kisfiam utolsó üzenete.

A munkaszolgálatban „elszórakoztak” velünk. Volt egy zászlós, és az volt a szokása, hogy békaügetést, fekvőtámaszt, hasalást csináltatott velünk. Én ezeket a feladatokat könnyedén vettem, mert elég sokat sportoltam, kézilabdáztam, az Egyesült Izzóban játszottam, hobbiból. De volt, aki sírt, annyira nem bírta a megerőltetést. Én meg tudtam csinálni a gyakorlatokat. Nekem a kézilabda ebből a szempontból jó iskola volt. Ott meg lehetett erősödni. Épp ezért én a gyakorlatoztatást is sportnak vettem Esztergom-Táborban. Ott semmi különös nem volt. Munkaszolgálatosként dolgoztunk, homokot lapátoltunk, de hogy mi értelme volt, azt nem tudom. Amikor Esztergomban voltam, többször hazamentem vonattal. 1944 márciusáig simán lehetett utazni, és majdnem minden hét végén hazamentünk vasárnapra. Lehetett vinni egy kis ennivalót is egy hétre. Én zsoldot kaptam, a feleségem dolgozott, és abból még mindig meg lehetett élni.

1944 júniusában vittek ki a frontba. Akkor már aztán keményebb napok jöttek. Elég vékony, gyenge gyerek voltam. A munkaszolgálatba a saját ruhánkban kellett bevonulni, de sapkát adtak. Végig, mindenhol keresztény katonák felügyelték a munkaszolgálatot. Volt, aki kicsit keményebb volt velünk, de még mindig nem volt elviselhetetlen a bánásmód, így még mindig nem volt különösebb probléma. Két század volt egy helyen, a 41. és a 42. század. Tehát 1944 júniusában kerültünk a Kárpátokba. A szabadban aludtunk, pedig akkor ősszel már jó hideg volt. Aránylag rendesen kaptunk enni. Kellett is, mert a lovak megdöglöttek, nem bírták a strapát. Nem tudom, hány hétig voltunk ott. Rémlik, hogy hihetetlenül magas hó volt. Egyik társunk hamarosan hóvakságot kapott, és így egyszer csak eltűnt ő is közülünk. Persze nem is tudtuk merre, biztos valahol kicsinálták. Ott és akkor a munkaszolgálatosoknak ásni kellett, szöges drótból csinálni a tankakadályokat Donnerskirchenben [Nógrád Miksa emlékezetében valamelyest már összerosódnak a helyszínek: Donnerskirchen /Fehéregyháza/ a Fertő-tó partján van. Ez a település is beletartozott abba a Pozsonytól Kőszegig húzódó, ún. Niederdonau erődvonalba – Balf, Fertőrákos, Hidegség, Ágfalva, Nagycenk, Siegendorf /Cinfalva/ –, ahol több tízezer munkaszolgálatost kényszerítettek sáncsásra 1944 végétől, és ahol sok ezer munkaszolgálatos pusztult el. – A szerk.]. Jó páran meghaltak ott. Többek közt az unokatestvérem is. Először is mindannyian flekktífuszosok voltunk [A flekktífusz vagy kiütéses tífusz magas lázzal és fejfájással járó fertőző betegség, főleg a ruhatetvek terjesztik. – A szerk.]. Azon vitatkoztunk, hogy ki maradjon bent a szálláson, és ki vonuljon ki munkára, mert valakinek ki kellett vonulni. Én vonultam, az unokatestvérem maradt bent. Árkot ástunk. Mire visszaértem, ő már nem volt ott. Elvitték valami kórházba, ami nagyon-nagyon rossz hely volt. Nem sokan jöttek ki onnan a tudomásom szerint. Erről egyáltalán sehol nem hallani semmit! Pedig majdnem mindenki tífuszos volt. Az ember lázas volt, gyenge. A sorakozónál meg vigyázni kellett, nehogy a smasszer észrevegye, hogy valaki beteg, mert akkor kiállította, és elvitette a kórházba, ahonnan nem jött vissza senki. A flekktífuszra nem is adtak gyógyszert. Volt, akinek sikerült kihordania. Voltak szép szál gyerekek, és... nem lehetett tudni, hogy ki marad meg. Nem alkattól függött, talán a szerencsétől, vagy attól, hogy az ember előtte sokat sportolt. Erre nincs igazán magyarázat.

Innen bevagonírozva állítólag először ki akartak vinni Auschwitzba, de mint hallottam, egy csendőr százados ezt nem engedte, és akkor Mauthausenba vittek. Sajnos sosem derült fény annak a csendőr századosnak a kilétére, aki nem hagyta, hogy Auschwitzba vigyenek bennünket. Az út talán két-három napig tartott. Tömött vagonokban voltunk, csak férfiak, akik előtte munkaszolgálatosok voltak. Elég hosszú szerelvény volt. Összejöttek a fehér karszalagosak jó páran [Fehér karszalagot a zsidó származású keresztények viseltek, vagyis azok a kikeresztelkedettek, akik a hatályos zsidótörvények értelmében zsidónak minősültek. A munkaszolgálatosok sárga karszalagot viseltek. – A szerk.]. Megérkezés után egy nagy hodály, fa barakk fogadott bennünket Mauthausenben. Jó szorosan feküdtünk a szalmán, a földön. Hát, ha az első napokban nem is, később gyakran kellett hordani, kicipelni a halottakat. Éhen haltak, hiszen alig kaptunk enni. Adtak naponta egy szelet kenyeret meg valamilyen lötytyöt reggel. Egy egykilós kenyeret, azt hiszem, tíz részre osztottak. Kinek kicsivel vastagabb, kinek kicsivel vékonyabb jutott. Délben szintén valamilyen lötytyöt osztottak szét. Pénz vagy valamilyen érték, amit beválthattam volna, nem volt, de nem is tudtam volna mire beváltani. A rajtunk lévő ruha a sajátunk volt, de nem téli. Volt, akinek a cipője is tönkrement. Ez is hozzájárult a halálukhoz, mert ott nem adtak semmi ruhát. Amikor bennünket vittek Mauthausenbe, nem kaptunk tetoválást a kezünkre [Tetoválás csak Auschwitzban volt, és csak azokat tetoválták, akiket nem semmisítettek meg

rögtön, hanem munkára osztottak be. – A szerk.].

A táborban reggelente korán sorakoztunk, vigyázzállásban. Mindvégig nagyon kellett igyekezni, nehogy összeessen az ember. Aztán a halottakat cipeltük egy rakásba a tábor egyik sarkába. Más nem volt ott. Sorakozás és a halottak cipélése. A barakkból egyébként nem mentünk ki. Munkahely nem volt, úgyhogy valahogy eltöltöttük az időt. 1944 decemberétől voltam ott 1945 januárjáig, amikor is kétnapi meneteléssel átvittek a szintén ausztriai Günskirchenbe. De az is lehet, hogy már március volt [Március lehetett. A günskircheni táborat ugyanis 1945. március 12-én állították föl. Lásd a szócikket. – A szerk.]. Szinte mindenkit elvittek. Menet közben olyan százméterenként lövöldözték fejbe az embereket, mert összeestek. Mihelyt térdre esett valaki, mert nem tudott menni, nem volt mentség. Tehát azt pontosan tudtuk, hogy nem szabad megállni. Nagyon gyorsan nem tudtunk menni, azt hiszem. Gyengék voltunk, miután annyit éhezünk és fáztunk. Osztrákok és német egyenruhások kísérték. Nem nagyon mutattak jóindulatot, de nem is nagyon beszéltek velünk.

Nagyon fájdalmas számomra, hogy Donnerskirchenről egyáltalán nem esik szó sehol, sosem. Ott ástunk, csak ástunk árkokat, de minek, azt nem tudom. Reggel kivonultunk, ástunk, ástunk, csak ástunk. Megérkezés után is sok ember legyengült. Egyébként ugyanazt csináltuk, mint Mauthausenben. Reggel sorakozó. Itt is mindenki arra vigyázott, nehogy véletlenül rosszul legyen, ha ott van az SS felügyelő. A mauthauseni táborban nemcsak mi, felnőttek, hanem még gyerekek is voltak. Főleg lengyelek, és emlékszem, a smasszerek is lengyelek voltak. Elég rondán viselkedtek, de nem nagyon beszélgettek velünk, csak utasításokat adtak.

Főleg magyarokkal voltam együtt. Egymás között arról beszélgettünk, milyen lenne mákos tésztát enni. Volt ott több rokonom is, sőt a sógorom is, aki két nappal azután meghalt, miután átmentünk Mauthausenből. Hatalmas, szép szál gyerek volt, akkor harmincöt éves lehetett. Sajnos, sokan meghaltak akkor is, amikor felszabadultunk.

Günskirchenben szabadultunk föl május 4-én, úgy emlékszem [Forrásunk – Szita Szabolcs: Magyarok az SS ausztriai lágerbirodalmában, Budapest, 2000, <http://www.gusen.org/dok/gk/gk01x.htm> – május 5-ét említi a felszabadulás napjaként, de volt más egykori günskircheni fogoly is, aki szerint a tábor 1945. május 4-én, pénteken szabadult föl. – A szerk.]. Persze az is lehet, hogy elsején vagy másodikán, nem is tudom pontosan. Végül amerikaiak szabadítottak föl. Egyszer csak megláttuk őket. Bejöttek, osztottak kekszet, csokoládét és mindenféle ennivalót. Elvittek Welsbe, egy katonai táborba. Ott aztán a társaim közül sokan megrohanták az élelmiszerraktárt. Nagyon sokat ettek, bele is haltak. Nem tudtam, hogy ezt nem szabad csinálni, csak úgy alakult, hogy én nem mentem velük habzsolni. Welsben már jó dolgunk volt. Amerikaiak tartották fenn a táborát, már volt ehető koszt is. Sőt, nekem mint sportvezetőnek, ezen a címen, külön kilépőm volt a katonai táborból. Ez nem járt mindenkinek. Az ottani raktárakban volt ruha meg cipőtálp meg hasonló felszerelések. Kimentünk a városba, és talpat cseréltünk, ott már jó dolgunk volt. Augusztusban jött egy rosszabb időszak, miután az amerikaiak átadtak bennünket az oroszoknak. Nem is oroszok voltak különben, hanem mint később kiderült, ukránok, akik utálták a zsidókat, talán még most sem szívelik őket. Tudták, hogy munkaszolgálatosokat kísérnek, mégsem adtak enni. Közülünk sokan éheztek, olyannyira, hogy kimentek a földekre répát szedni. Ha jó emlékszem, ezért le is lőttek valakit. Nekem valahogy, nem tudom, hogy, sikerült lemaradnom, és onnantól kezdve már igyekeztem, hogy biztos helyre jussak.

A többieket lehet, hogy Oroszországba kísérték, de mások is lemaradtak menet közben, és inkább hazaszöktek.

Én augusztus vége felé érkeztem haza, vonattal. A szerelvény dugig volt. Emlékszem, úgy húztak be az utasok az ablakon, mert a lépcsőn nem lehetett, hisz ott lógtak az emberek. A vonat Sankt Pöltenből indult, és nem kellett pénz jegyre, nem volt kalauz. Útközben nem kaptam hírt a családról, semmit nem tudtam róluk. Azt sem, hogy egyáltalán Újpesten vannak-e még. Pár dologról tudtunk azért korábban is. Hallott az ember róla, hogy Auschwitzban mik történtek, kit hova vittek. Az újpestieket például mind oda vitték. Egyetlen unokahúgom jött haza, a többiek mind ott maradtak! Az unokahúgom szülei sem jöttek haza. Az anyósomat, a feleségemet, a kisfiamat és a szüleimet egyszerre vitték el. Együtt vitték el egész Újpestet, szinte minden zsidót, két nap leforgása alatt a gettóból, ami a József utca körzetében volt. Állítólag, akiket az első nap vittek, azoknak egy része megmenekült. De akik a szüleimmel, a feleségemmel és a gyerekekkel mentek, annak a csoportnak minden tagja elpusztult. Túl sokan voltak már Auschwitzban, nem válogattak közülük, egyből mentek a halálba. Addigra már annyira telve volt Auschwitz, hogy egyenesen küldték őket a gázkamrába. Az unokahúgom mondta, hogy ők egy nappal korábban mentek, mint a szüleim, a gyerekem, a feleségem meg a rokonság nagy része. Nem volt hely, és az újonnan érkező emberek kilencven százalékát egyenesen megsemmisítették. A feleségemet a főnökei az Egyesült Izzóban ott akarták tartani, hogy ne menjen haza, mert gettózások voltak. De hazament a gyerekekhez, és ez lett a veszte.

Édesapámról nem is tudom pontosan, hogy hol és mikor halt meg. Egy megmaradt fényképen újra katonai egyenruhában van, tehát bevonult, és 1944-ben nem volt a családdal Újpesten. Úgyhogy őt nem hurcolták el Auschwitzba. Előbb halt meg valahol, de nem tudom, hogy hol.

Én munkaszolgálatos voltam, amikor őket elvitték. Míg távol voltunk, a lakásainkba keresztények költöztek, vagy bútorostól mindent elvittek az égvilágon. Mire hazaértem, semmim sem maradt, csak a lakás csupasz falai vártak. Nagyon nagy értékek nem voltak. Volt szobaberendezésünk, de értékes festmény vagy más ilyesmi nem volt. Sosem derült ki, hogy kik hurcoltak el mindent. Az unokahúgommal eleinte ott aludtunk az üres szobában. Később tudtam meg, hogy egy-két távoli rokon valahogy mégis itt maradt. Hogyan sikerült túlélniük, azt végképp nem tudom, de a közeli rokonokból ketten-hárman hazajöttek, és egy távoli unokatestvérem is. Akkor sajnos már nem nagyon lehetett reménykedni, hogy élnek az enyéim.

Úgy indult be újra az életem, hogy a Jointnál kezdtem el dolgozni. Már nem is tudom, ki segített, hogy oda bejussak. Ott a rászorulóknak adtak ruhát, élelmiszert, sok mindent. Az élelmiszerrészlegnél voltam raktáros, a Kazinczy utcai épületben. Aztán nem sokkal később a főnököm elment Izraelbe, és akkor én léptem a helyébe, én lettem az osztályvezető. Ott elég jó dolgunk volt, és az akkori viszonyokhoz képest komoly fizetésem volt. 1950-ben muszáj volt otthagynom a Jointot, pedig kedvemre való munkahely volt, mert akkor már párttag voltam. A pártban azt mondták, hogy válasszak: vagy párttagság, vagy a munkám a Jointnál. A kettő nem mehetett együtt. Nekem fontos volt a párt, úgyhogy nem maradhattam a munkahelyemen. Nemcsak én, még nagyon sokan mások is eljöttek, ugyanezért. Bevonultam katonának. Már nem is emlékszem, hogy alakult ez így, de az biztos, hogy a Jointtól, az akkori munkahelyemről majdnem mindenki átment a katonasághoz, a párt kérésére. Először a reptéren dolgoztam, a pénzügyi osztályra kerültem. Kezdetben főhadnagy volt a rangom. Fizetésben valamivel több mint a felét

kaptam, mint a Jointnál, ahol 1650 forintot kerestem.

Közben 1946-ban újra megnősültem, és elkerültem Újpestről. A második feleségemmel Pesten ismerkedtünk meg, valaki bemutatta a rokoni vagy baráti körből, és megtetszettünk egymásnak. Ez a feleségem is zsidó volt, Gárdos Líviának hívták, valamilyen zsidósabb névről magyarosította, de amikor találkoztunk, már így hívták. Abban hasonlított az első feleségemhez, hogy ő is nagyon csinos nő volt, 1914-es születésű. Ő Pesten vészelte át a holokausztot, heteken, hónapokon át bujkálva. A Lampartban, a fegyvergyárban dolgozott mint irodai alkalmazott. A nagynénjének volt a Wesselényi utcában egy háza. A földszinten volt egy fűszerboltjuk, mellette egy lakás, ők abban laktak, mi pedig egy harmadik emeleti komfortos kis lakásba költöztünk be. Igazán jól éreztem ott magam, és a rokonoknak is könnyedén ki tudtuk fizetni a lakbért. Egyszobás lakás volt, hatalmas előszobával, konyhával, fürdőszobával, és saját vécé is tartozott hozzá. Elég jól kerestem, így nem volt probléma berendezni. A házasságkötéshez kellett igazolást kérni, amelyben halottá nyilvánították az első feleségemet. A második esküvőm a Bethlen téren volt, ez is hüpe alatt, ahogy kell.

Mint említettem, addigra már beléptem a Kommunista Pártba. Hogy miért? Sok minden miatt. Én már jóval a háború előtt jártam az Újpesti Munkásotthonba. Baloldali voltam, és vagyok ma is. A hazatérés utáni hetekben az volt az első, hogy az egyik távoli unokabátyám – aki szintén Pesten volt, és átvészelte a borzalmakat – elvitt magával, hogy lépjünk be a Pártba. Úgy éreztem, ott a helyem.

Gondoltam arra is, hogy valahova külföldre megyek, Izraelbe [Palesztinába]. Legelőször 1938-ban merült fel bennem a kivándorlás gondolata. Meg is volt a vízum, akkor egy fénykép kellett összesen, amivel ki lehetett volna menni. De a gyerek és a szüleink miatt a feleségem nem akart kiköltözni, úgyhogy aztán én sem mentem. 1938-ban lejártam a cionista klubba, a Bethlen téren. Sokan kimentek onnan Izraelbe. A háború után már nem gondolkodtam efféléről.

Visszatérve a pártra, akkoriban pártbizalmi voltam, meg titkár is a hetedik kerületben, majd a honvédségnél is, ahova 1950-ben mentem át, és rögtön főhadnagyi rangot kaptam. 1953-ban gyomorfekélyem volt, és sikerült leszerelnem, de továbbra is a honvédségnél maradtam állományban, onnan is mentem nyugdíjba. A Zrínyi Miklós Katonai Akadémián lettem osztályvezető és főnökhelyettes. Egy alezredes volt a főnököm, és én voltam a helyettese. Mindenféle technikai, irodai eszközt, füzeteket, magnókat szereztünk be a hallgatók számára.

Hogy milyen volt az akkori rendszer? Azért is szereltem le, mert akkoriban történt néhány elég csúnya dolog. Például dobálták a katonatiszteket. Egyik napról a másikra elvezényelték valahova vidékre, család nélkül. Nekem az volt a szerencsém, hogy mint tartalékos százados leszereltem. Nagyon kellett vigyázni arra, hogy mit mondunk és teszünk, mert fegyelem volt, igazi drill. Például gyakran kutatták át az íróasztalt, hogy nem hagyott-e valamit ott az ember, ami a rendszerellenességét mutatja.

Nekem csendesen telt 1956 is [lásd: 1956-os forradalom]. Bejártam az Akadémiára, leginkább katonai teherautón meg hasonló járműveken, mert rendes közlekedés nem volt. Én ellenforradalomnak tartom ma is a dolgot, mint ahogy a felszabadulást is felszabadulásnak tartom. Hiába mondanak mást az okosok. Más emlékem nem kötődik azokhoz a napokhoz, nekem nem volt félnivalóm.

Azt hiszem, az elsők között lehattunk, akiknek televíziójuk volt [Magyarországon 1953-ban kezdődtek meg a kísérleti tévéadások, a rendszeres műsorszolgáltatás pedig 1958-ban indult, heti négy nap adásidővel (összesen nem egészen 20 óra). 1000 lakosra 1958-ban 2, 1960-ban 10, 1965-ben 82 készülék jutott. – A szerk.]. Ketten dolgoztunk a második feleségemmel, és berendezkedtünk teljesen. Szóval az 1960-as években ilyen volt az élet, már nyugalom volt, rendezett állapotok. Nem volt semmi probléma, legalábbis az én családomnak nem. Néha szombat délután elmentünk a New York Kávéházba, egy kávéra. Volt, hogy zenés estekre is elmentünk egy baráti társasággal, akik között akadt azért két-három rokon. Ekkor sem csak zsidók voltak a barátaink között. A barátaink mindkettőnk munkahelyéről kerültek ki. Újpestről gyakorlatilag senki sem maradt, akivel igazán össze lehetett volna járni, de a megmaradt kevéske rokonnal azért mindvégig tartottuk a kapcsolatot. Legjobban a beszélgetést, a kártyázást és a zenés esteket szerettük. Az Oktogonnál több hely is volt [Akkor: November 7. tér, ahol a hatvanas években egy mai gyorsétterem helyén az éjszaka is nyitva tartó Savoy bár volt, vele szemben, ahol ma egy bank működik, pedig az Abbázia Kávéház. – A szerk.], később láttuk fellépni például Németh Lehel. Ő volt a kor népszerű éneke [Németh Lehel (1932–2005) táncdalénekesi karrierje 1956-ban indult, ő volt az első magyar táncdalénekes „sztár”. 1965–1990 között Kanadában élt. – A szerk.]. A pártból is voltak barátaink, velük is jól megértettük egymást. A vallás sosem volt téma, békesség volt akkoriban.

Líviával 1961-ig, a haláláig éltünk együtt. Nagyon jól kijöttünk egymással. Sajnos nem volt közös gyerekünk, mert a gyerekeket nem tudta kihordani, kettő is elment. Súlyos beteg volt, rákos, túl fiatalon halt meg. A Farkasréti temetőben nyugszik még 2011-ig, elhamvasztva, mert ötven évre béreltem a kolumbáriumot.

A háború után még nem, de később sokat utaztunk. Én a Joint szervezésében már 1950 előtt voltam Keszthelyen, három hétre. Később, a honvédségtől többször voltunk Mátraházán, Balatonkenesén, sőt Balatonlellén is, honvédüdülőben. Szerencsére külföldre is kaptunk beutalót, vagy háromszor, a honvédség alkalmazottjaként. Nyugdíjasként is utazhattunk beutalóval [lásd: SZOT-beutaló], ez persze már később, az 1970-es években volt. Csehszlovákiát, Ausztriát és Németországot is megjártuk, Drezdáig is eljutottunk. A harmadik feleségemmel sokat voltunk külföldön, néha sátraztunk, három-négy hetes utakat is tettünk Romániába, Bulgáriába, Jugoszláviába. Például amikor nyugdíjba mentem, egy hónapot töltöttünk Olaszországban. Lementünk egész Nápolyig. Nápoly, Capri, Firenze, Róma, Assisi. Utána egy hetet töltöttünk visszafelé Velencében, majd még egyet Bécsben. Megvolt rá az anyagi lehetőségünk. Nem volt olyan nagyon vészes, mert akkor meg lehetett fizetni az IBUSZ-t, mert akkor az volt. Voltam Amerikában, jártam Párizsban, a feleségeimmel utazgattunk. Volt kocsink is tizenkét évig, miután 1964-ben vettem egy Trabantot [1965-ben 83 ezer gépkocsi volt magántulajdonban, azaz minden 122. magyar állampolgárra jutott egy személyautó. Márka szerint Trabantból futott a legtöbb. – A szerk.].

Az 1970-es években szerveztek szocialista ünnepségeket május elsején vagy éppen november hetedikén [November 7. – Az 1917-ben lezajlott Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulója, amely 1988-ig munkaszüneti nap volt. – A szerk.], de én a magam részéről ezeket nem vettem túlságosan komolyan. 1956-ig még csak-csak megkövetelték, hogy az ember menjen felvonulásra, de később, 1956 után, érdekes módon már nem nagyon volt elvárás a megjelenés, legalábbis az én munkahelyemen. Az állásunk mellett időnként társadalmi munkát is kellett végezni, de az elég

ritkán vette igénybe a szabadidőnket.

Bár a nagy, kiterjedt rokonságból alig maradt valaki, lassanként kialakult a baráti társaságom. Összejöttünk a munkahelyről vagy a pártból néhányan, összebarátkoztunk pár emberrel, házaspárral. Ez a harmadik házasságom idején sem alakult másképpen. Rendszeresen volt, két- vagy háromhetenként párnap, taggyűlés is a kerületünkben. A megbeszélés után beszélgettünk, és megkedveltük egymást. Néha hallgattam a Szabad Európát vagy Amerika hangját, persze nem volt szabad, de nem emlékszem rá, hogy volt valami olyan különleges. Elég hírhez jutottunk idehaza is.

A második feleségem halála után 1967-ig egyedül éltem, akkor nősültem meg újra. Ez a mostani kis Hegedüs Gyula utcai lakásom a feleségemé volt, hosszú ideig béreltük, aztán megvásároltam az önkormányzattól. Az én lakásomat a harmadik feleségem előző házasságából született, huszonhárom éves fia kapta meg. Velünk egy időben esküdött, és a feleségével odamentek lakni a Wesselényi utcába. Én meg jöttem ide, csupán azért, mert ott nem volt lift. A három emelet magas volt, és nekem akkor már nehéz volt felgyalogolni.

Évát, a harmadik feleségemet a holokauszt idején Pesten bújtatták a gyerekével együtt. A volt férje katonatiszt volt, de nem éltek jól. Elvált asszonyként ismertem meg, az előző férje félig zsidó volt. A gyereke 1944 decemberében született, a csecsemő Lacikával itthon, bújkálva élték át az egész háborút. Évával az esküvőnk a tanácsnál, az Andrássy úton volt. Ez a feleségem az Elzettben dolgozott a Váci úton, de a gyár azóta már megszűnt. Éva is csinos nő volt, szőke. A két előző feleségemnek barna haja volt. Éva is párttag volt, és bár zsidó származású volt, vele sem tartottuk meg a nagyobb ünnepeket. Én ugyan Jom Kipurkor mindig elmentem az istentiszteletre. Én még az 1980-as évek elején is jártam a nagy zsidó ünnepekre. Ezzel nem volt baj a munkahelyemen, mert nem propagáltam a dolgokat. Ez sehol sem volt téma. Még a pártban sem. Én például már nem tudtam megmondani, ki zsidó, és ki nem. Csak egy emberről tudtam, hogy zsidó, mert vele jóban is voltunk és vagyunk, ő szintén idős már.

Mindhárom feleségem zsidó volt. Valahogy nekem fontos volt, hogy zsidó feleséget találjak. Tulajdonképpen nem tudom, miért, ha egyszer én nem voltam különösen vallásos, főleg a háború után. Azok után, amik történtek, hogy rendes emberek millióit, akik a légynek sem ártottak, elpusztították, elmúlt az a minimális vallásosságom is. Azért karácsonyfát nem állítottunk. Szilveszterkor, amíg fiatalok voltunk, néha elmentünk, ha máshova nem is, kimentünk a Körútra, aztán néztük a tévét.

A harmadik feleségemmel 1967-től 1989-ig éltünk együtt. Végül ő is megbetegedett. Ő is, mint a második feleségem, hamvasztva lett eltemetve. Először kolumbáriumba került, végül aztán elszórártam. Nekem is be van fizetve az elszórás. Ez a legbiztosabb dolog szerintem...

A megmaradt rokonsággal végig összejártunk, mint például az unokahúgommal, amíg meg nem halt, pár éve. Most a lányával járunk össze szombatoként ebédelni. Vasárnap pedig az unokámmal, Rolanddal. Ő ugyan nem unokám – hiszen az apja a harmadik feleségem első házasságából származó fia –, de én annak tartom őt. Ők sokáig laktak ott a Wesselényi utcában, majd időközben szereztem nekik egy lakást kinn a lakótelepen, Békásmegyeren, de most végül a Hűvösvölgyben laknak. Velük tartom a kapcsolatot az unokámon keresztül, aki most tizenhét éves.

Laci ugye már nagy, huszonhárom éves volt, mikor összeházasodtunk. Vele jó a kapcsolatom. Neki csak polgári esküvője volt, pedig zsidó származású a felesége is. Tartják valahogy a zsidó vallást, de más formában, mint mi annak idején. Egy olyan közösségbe jár a családjával Kőbányára, ahol Dávid-csillag és kereszt is van a falakon. Voltam velük egyszer vagy kétszer, mert tartanak ott előadásokat, de aztán engem nem fogott meg a dolog. Laci most lesz hatvan éves, azt hiszem, most megy talán majd nyugdíjba. Egy cégnél műszerész. Korábban ugyanott, ahol az édesanyja, az Elzettben dolgozott, ott tanult már szakmunkásiskolás korában is.

Jahrzeitkor mécesest gyűjtök a szeretteimért, azt tudom, hogy júniusban szokott lenni az ideje. Régebben ilyenkor kimentem Újpestre. Ha jól tudom, még mindig van ilyen ünnepség a templomban. Mostanában már inkább ide közelebb, a Dohány utcai zsinagógába szoktam elmenni a halottak, a mártírok emlékművéhez leróni a kegyeletemet.

Én magam kétszer voltam Izraelben, először 1989-ben az IBUSZ utazási irodával. Tizenkét napig jártuk az országot, A-tól Z-ig mindent láttunk a csoporttal. Csodálatos út volt. Először család nélkül mentem, másodszor elvittem az unokámékat, az egész családot... ez pedig talán 1996-ban lehetett. Legjobban Jeruzsálem tetszett, és Eilát a csodálatos víz alatti akváriumával, Tel-Aviv és a Holt-tenger. Ugyanakkor odavagyok mindattól, ami Izraelben történik. Sajnos nincs is kilátás arra, hogy béke legyen. A 1967-es és a 1973-as háborúk megrengették az országot [lásd: hatnapos háború; 1973-as arab-izraeli háború], és ma sincs nyugalom. A nagyon vallásos ortodoxokat, akik ott kint élnek, azokat nem túlságosan szeretem. Valahogy ez magamutogatás, a ciceszek lógatása, a hatalmas pajeszok nem az én világom. Száz évvel ezelőtt még elment volna mindez, de ma már, azt hiszem, nem ezzel kéne mutatni a vallásosságot. Nem a külsőségek számítanak, hanem hogy mit érez az ember magában.

Sajnos egyre kevesebb emberrel tartom a kapcsolatot, pedig elég nagy baráti társaságunk volt. Múlik az idő, elfogytunk. Még tizenöt évvel ezelőtt összejöttünk évente vagy kétszer, külföldről is eljöttek az ismerősök. Ma már külföldön is csak három ismerős, távoli rokon van. Azok közül is csak az egyik jön, nemrég volt Pesten. Munkaszolgálatos ismerőseimmel eleinte találkoztunk, de nem tudom, hogy egyáltalán van-e még valaki életben. Sok ismerős és családtag is kiment Izraelbe [akkor: Palesztina] 1938-ban a cionistákkal. Ha itt jár, mindig megkeres az egyik barátomnak a lánya. Ő is már hatvan év körül van. Izraelben él egy unokatestvérem is, akivel találkoztam, amikor kint voltunk. Ő nem volt még látogatóban Pesten. Az 1950-es évek végén adódott lehetőség arra, hogy kimenjenek, de nem gondoltam rá, hogy kimegyek. Egyrészt a sok atrocitás miatt, ami kint történt. Az ember olvasott meg hallott is ezekről a dolgokról. Itt akkoriban nem volt semmilyen probléma. Nyugodt volt az élet. Nyugodtan mehettem este tízkor színházba, nyugodtan jöhettem haza. Ma már nem. Nemcsak egyedül, de kettesben sem lehet éjjelente járni az utcán. Az ember nincs biztonságban, ha gyalog megy, sötétben. De egészen 1989-ig nem volt ilyen sok rablás, gyilkosság, betörés, bankrablás. Nem éreztem magam itt rosszul az 1950-es, 1960-as években. Megélhetésem volt, külföldre akkor mentem, amikor akartam. Nyugati útlevelet is kaptam [lásd: kék útlevél].

Auschwitzban is voltam egyszer, megnéztem, szörnyű volt. A vitrinekben a kofferok, a fogsorok, haj, cipők. Egy ismerősöm, aki 1964-ben volt kint, látta az egyik kofferon a „Nógrád” nevet. Könnyen lehet. Én nem láttam. Borzalmas volt ott.

A rendszerváltásról nem túl jó a véleményem. Se az egyik, se a másik párt nem tetszik nekem. Az egyik aljas szerintem, a másik pedig olyan buta, hogy az nem igaz. Förtelmesen viselkednek. Rémes mindaz, ami a Parlamentben történik. Hogy nyitottabb lenne a világ 1990 óta? Nem tudom, én azt látom, hogy csak ellenségeskedés van most. Szerintem jobb volt élni régebben, Kádár alatt. A Rákosi-rendszert nem sírom vissza. Engem az sem érintett, de sok társam egyik napról a másikra eltűnt a katonai akadémiáról, és nem lehetett tudni, hogy hova lettek. Kádár alatt szerintem sokkal nyugodtabb volt az élet. Volt közbiztonság, ez számomra nagyon fontos lenne most is.

Örülök, hogy a zsidó élet újra virágzik Magyarországon. Jó érzés látni, hogy egy kicsit szabadabban mozognak. De 1998-tól 2002-ig nem volt a legjobb helyzetben a zsidóság. Most is van antiszemitizmus, bőven. Én a saját bőrömon ezt nem érzem, csak olvasom az újságban, hallom a rádióban. Valószínűleg tudják a házban is, hogy zsidó vagyok, de senkivel nem tartok kapcsolatot, így én ebből abszolút semmit nem érzek. Csak az a sok aljasság bosszant, amit olvasok. A „168 óra” sok mindent megír, onnan tájékozódok.

Megmondom őszintén, nem tapsoltam, amikor európai uniós tagok lettünk. Mit nyertem vele én, és általában mit nyert az ország? Semmit. Én eddig is mozoghattam, akkor mentem külföldre, amikor akartam. Elmentem Sopronba, és minden további nélkül átmentem Eisenstadtba vagy Bécsbe. Jártam az ukrán helyeken is, ahol munkaszolgálatos voltam. Egyszer voltam Mauthausenban, ahol nagyon meglepődtem, mert a mostani állapota az égvilágon semmit nem mutat. Van a barakkokból egy épület, mást semmit nem látni. Nem is volt olyan fájdalmas és megdöbbentő, mint Auschwitzban.

Nem tartok kapcsolatot sem a hitközséggel, sem zsidó szervezettel. Kapok kárpótlást az osztrákoktól. Kapom negyedévenként ezt a 250 eurót az engem ért sérelmekért, így anyagi gondjaim nincsenek. Ez az összeg jól jön az unokáméknak, őket segítem vele. Mert én úgysem tudok többet enni, és nem járok lumpolni. Sajnos se színházba, se ilyen helyre nem mehetek. Először is, kicsit süket vagyok, és nem hallom, hogy mit mondanak a színpadon. Csináltattam magamnak egy hallókészüléket, de nem ér semmit. Úgyhogy a szórakozásom már csak az, hogy naponta elmegyek vásárolni valamit vacsorára. Itthon főzök néha este, h étkezésben. Szombaton az unokahúgom lányához megyek. Vasárnap meg, ahogy mondtam, a családot viszem el ebédelni.

Hazudnék, ha azt mondanám, hogy jól vagyok, de akkor is, ha azt mondanám, hogy rosszul. Az izületeim azok úgy fájnak, hogy a karomat alig bírom emelni. De úgy máskülönben a lábaim visznek. Mindennap járok egyet, még hozzá bot nélkül. Kilencvennégy évesen unalmasak a napok, semmi változatosság nincs a napjaimban. Furcsa, de ritkán gondolok vissza a gyerekkoromra. Ha igen, akkor látom magam, amikor fiatalkoromban atlétikáztam, kézilabdáztam. A mérkőzések jutnak eszembe, meg amikor hosszú időn keresztül játékvezető voltam. Háromszor külföldön is jártam a kézilabda-válogatottal. Ezekre gondolok néha, amikor éjszaka fölbredek, és nem tudok elaludni. A sportot néha megnézem a tévében A futball például nem érdekel, mert én a régihez vagyok hozzászokva, amikor még tudtak futballozni. Keresztrejtvényt fejtek, azt szeretem. És múlik az idő...érezem.